

Azerbaycan'da Yoksulluğu Önleme Politikaları

Yrd. Doç. Dr. Eyüp Zengin *
Prof. Dr. Sakit Hüseyinov**

Özet

Azerbaycan, Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra 1991 yılında bağımsızlığını kazanmış genç bir devlettir. Önce Çarlık Rusyası ardından da Sovyetler Birliği'nin bünyesinde yer almıştır. Bugünkü idari yapı Sovyetler Birliği'nden miras kalmıştır. Yapılan yeni düzenlemelere rağmen eski sistemin ağırlığı devam etmektedir. Yöneticilerin büyük bir bölümü eski sistemde de bu görevleri yerine getiren insanlardır. İdari yapıda yapılan ve yapılması planlanan bütün reformlar yönetici ve bürokratların aktif ya da pasif direnişi ile karşılaşmakta ve yavaş ilerlemektedir. Bu durum ise bürokrasinin dünyanın her yerinde yaşanan değişimlere karşı bir direnci olarak algılanabilir. Yeni yetişen genç yöneticilere görev verilmemesi de bürokrasinin bu tutumundan kaynaklanmaktadır.

Azerbaycan'da bağımsızlıktan sonra, geçen süre içerisinde yeni bir devletin oluşturulabilmesi, ekonomik sistem değişikliği, iç ve dış siyasal gelişmeler, sıradan insanların hayatlarında büyük değişiklikler yaratmıştır. Pazar ekonomisine geçiş sürecinin ortaya çıkardığı sosyal ve ekonomik problemler henüz çözülememiş, yeni sistemin gereği olan kurumlar tam oluşturulamamıştır. İşsizlik ve gelir dağılımındaki adaletsizlik sonucu ortaya çıkan yoksulluk ve yoksunluklar sosyal problemlerin en önemlileri olarak çözüm beklemektedir. Bu çalışmada Azerbaycan'da yoksulluğun azaltılması ile ilgili uygulanan politikalar incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, yoksulluk, yoksulluk politikaları

Abstract

Azerbaijan is a young and independant country that gained its sovereignty in 1991 after the collapse of the Soviet Union. Azerbaijan was included first into Tsar Russia's territories, later she was included in to the Soviet Union's territories. Today's administrative structure was inherited from the Soviet Union. The old system is still existing no matter of new regulations. Most of the administrators are the same people that did the same jobs in the old system. All of the reforms in the administrative structure that have been done and that are planing to be executed face active or passive resistance by administrators and bureauracracy and they advance very slowly. This situation shows that the bureaucracy all over the world resist to changes. The reason why the young managers are not trusted is mainly because of this bureaucracy's approach.

After the independence of Azerbaijan, the formation of new government, the change of economic system, and local and foreign political changes caused great changes in the people's lives. The social and economical problems caused by transition into market economy have not been solved yet, new institutions required by new system have not been formulated. The most important problems waiting their solutions are poverty and deprivation caused by injustice in delivering of income and unemployemnt. In this work, policies such as reducing poverty in Azerbaijan have been analysed.

Key Words: Azerbaijan, poverty, poverty policies

*Yalova Üniversitesi İDBF Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

**Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Felsefe-Hukuk Enstitüsü

1.Giriş

1917 yılında sosyal adaleti sağlama, milli geliri tüm topluma yayma düşüncesi ile yola çıkan; sosyalist bir düzen ve merkezi planlama ekonomisi uygulayan SSCB, hayatta kaldığı 70 yılın sonunda hakim olduğu bölge ve milletlerde yoksulluk, sefalet ve gelir dengesizliklerinin daha da artmasına neden olmuştur. Yapılan analiz sonuçlarına göre, ülkeler arasındaki benzerlik ve farklılıklarda coğrafi özelliklerin yanında, tarihi, siyasi, kültürel ve ekonomik politikaların etkili olduğu görülmektedir. Bu faktörlerin bir sonucu olarak, ülkeler sosyo-ekonomik benzerlik bakımından, genel olarak Baltık, Doğu Avrupa, Kafkas ve Orta Asya şeklinde ayrılarak kendi aralarında bir küme oluşturmaktadır. SSCB döneminde uygulanan siyasi ve ekonomik politikalar sonucunda Slav ve Baltık cumhuriyetlerine tarım, maden ve enerji kaynaklarının birçoğu aktarılmış; sanayi daha çok Slav kökenli cumhuriyetlerde kurulmuştur (Gürbüz ve Karabulut, 2009: 46).

Sovyet dönemi yoksulluk düzeyini inceleyen çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Atkinson-Micklewright tarafından gerçekleştirilen çalışmada; bütün Sovyetler boyunca 1989 yılında, 31 milyon insanın ya da nüfusun yüzde 11'inin yoksul olduğu tahmin edilmiştir. Araştırma, ulusal "yoksulluk sınırı"nın aylık kişi başına 75 ruble standart olarak alınması suretiyle ve Aile Bütçesi Anketi verilerine dayanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu Araştırmaya göre, 1989 yılında, kişi başına aylık 75 rubleden az gelir düzeyine sahip yoksul nüfus yüzdeleri Estonya'da 1.9, Litvanya'da 2.3, Letonya'da 2.4, Belarus'ta 3.3, Rusya'da 5.0, Ukrayna'da 6.0, Moldova'da 11.8, Gürcistan'da 13.0, Ermenistan'da 14.3, Azerbaycan'da 33.6 olarak hesaplanmıştır (Turan, 2006b: 148-149). Geçiş sürecinde yoksulluk düzeyini belirleyen iki önemli çalışma Dünya Bankası tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalar 1995-2003 döneminde seçilmiş anket yıllarına göre geçiş ülkelerindeki refah düzeyi ve yoksullaşma oranları uluslararası standartlara göre belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmalarda satın alma gücü paritesine göre günlük

kişi başına 2.15 dolar ve daha yüksek gelir düzeyine sahip ülkelerdeki yoksulluk eğilimini ölçmede kullanılan yoksulluk eşiği olan 4.30 dolar şeklinde iki farklı uluslararası yoksulluk eşiği kullanılmıştır (Turan, 2006a: 162). Bu çalışmalara göre; Sovyetler Birliğinin ve sosyalist blokun dağılmasından sonra bütün ülkelerde yoksulluk artmıştır. Orta düzeyin üzerinde gelire sahip ülkelerde kişi başına günlük 4.30 dolar yoksulluk eşiğine göre; bugünkü BDT ülkelerini oluşturan eski Sovyetler Birliği'ne sosyalist Orta-Doğu Avrupa ülkeleri de dahil edildiğinde, yoksulluk 1988 yılında toplam bölge nüfusunun %4'ü iken; 1994 yılında %32'ye yükselmiştir. 1988 yılında 13.6 milyon olan yoksul nüfus 1994 yılında 119.2 milyona yükselmiştir (Turan, 2007: 125-135).

1995 yılında Dünya Bankası tarafından yapılan bir araştırmaya göre ülke halkının yüzde 61.5'i yoksuldur ve yüzde 20.4'ü son derece ihtiyaç içindedir. Devlet İstatistik Komitesi ve bazı bağımsız uzmanlar bu oranların düşük olduğunu kabul etmekte ve ülkede yoksulluğun yüzde 80 oranında olduğunu kabul etmektedir. Azerbaycan'da İnsani Yoksulluk Endeksinin analizi göstermektedir ki, halkın büyük bir çoğunluğu yoksulluğun en ağır unsurlarının etkisine maruz kalmaktadır. Zamanından önce ölüm, yetersiz beslenme verilerinin yüksek seviyesi; insanların temiz su kullanabilme ve sağlık hizmetlerinden yararlanma olanaklarının sınırlılığı bunu göstermektedir. Azerbaycan'da sürdürülebilir insani gelişmenin sağlanabilmesi için düzenli ekonomik gelişme sağlanması gerekmektedir.

Gelir yoksulluğu insanların karşılaştıkları insan yoksunluklarından sadece birisidir. Yoksunluğun diğer biçimleri arasında, mesleksizlik, bilgi yetersizliği, sağlığın zayıflığı, kararların alınmasına katılım olanaklarının yetersizliği vs. vardır. İnsan Yoksulluk Azerbaycan'da geniş alana yayılmış bir faktör olarak kalmaktadır.

Azerbaycan'da yoksulluğun azalması, düzenli olarak sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik olanakların genişletilmesi ve tabana yayılmasını gerektirmektedir. Ekonomik olanakların genişletilmesi, tek başına sorunu çözemez. Sosyal sektörlere yapılacak yatırımların artırılması ile birlikte, halkın korunmaya gereksinim duyan gruplarına (kadınlara, yaşlılara, sakatlara, çocuklara, mültecilere) özel kaygı gösterilmelidir. Yoksulluğun önlenmesini engelleyen diğer bir ciddi faktör ise; gelişme programlarının uygulanması sürecinde ortaya çıkan kaynakların verimsiz kullanımı ve yolsuzluktur.

Hükümet, devlet yönetiminin ve özel girişimin ayırdığı kaynağın yoksulluğun önlenmesi için hazırlanmış programlara yöneltilmesi için çaba harcamaktadır. Kentsel ve kırsal alanlarda yaşayan insanların ve sosyal grupların çeşitli isteklerine özel kaygı gösterilmektedir. Bu değişikliklerin çoğu uluslararası kuruluşların ve uluslararası işbirliğinin desteği ile hayata geçirilmektedir. Azerbaycan'da yoksulluğun önlenmesi amacıyla hazırlanan "Devlet Programı'nın" uygulanması için devlet başkanı tarafından karar alınmış ve söz konusu program uygulanmıştır.

Azerbaycan'da yoksulluk sorununu araştırmaya yönelik yapılan bu çalışmanın temel amacı, sosyalist ekonomik sistemden piyasa ekonomisine geçiş süreci yaşayan ülkede, mevcut durumu tespit edebilmek, yoksulluğu önlemeye yönelik olarak uygulanan politikaları değerlendirmek ve bu politikaların başarılı olabildiğini sağlayacak öneriler sunmaktır. Azerbaycan'da yoksulluk sorununun ayrıntılı bir biçimde incelendiği bu çalışmayla, özellikle Türkçe literatürde bu alanda bulunan yetersizliği gidermeye yönelik bir katkı sağlanması planlanmaktadır.

2. Yoksulluk Tanımları ve Dünyada Yoksulluk

Yoksulluğun üzerinde görüş birliğine varılan bir tanımı yoktur (Erdoğan, 2004: 23-35) çünkü; yoksulluk ve zenginlik temelde sübjektif niteliktedir. Yoksulluk kavramı insani gereksinimlere dayanır.

Bundan hareketle yoksulluk; beslenme, giyecek, barınma, eğitim, sağlık vd. gereksinimleri de kapsamaktadır. Dünya Bankası'na göre; yoksulluk asgari yaşam standardına erişememe durumudur. Genel olarak yoksulluk tanımlarında ortaya çıkan yetersizlikler ise şu biçimde özetlenebilir: ekonomik yetersizlik, fiziksel güçsüzlük, yetersiz katılım, çevre kirliliği, dengesiz gelir ve mülkiyet dağılımları, siyasi istikrarsızlıklar, kamu hizmetlerinin etkin olmaması, sosyal güvenceden yoksun olma vd (Gülçübuk vd, 2005).

Zaman içerisinde temel özellikleri çerçevesinde değişen yoksulluk tanımı farklı yaklaşımları içermektedir (Ünal, 2004: 13-22). Örneğin, farklı düzey ve kapsamda ele alınan kırsal yoksulluğun, özellikle Azerbaycan benzeri ülkelerde, tarımda gelişen kapitalist eğilimler çerçevesinde ele alındığında daha gerçekçi bir zeminde anlaşılması mümkün olacaktır. Bu çerçevede yoksulluk, yapısal ve sınıfsal temellidir ve tanımlandığı ilişkilerin anlaşılmasını sağlayan bir içeriğe de sahiptir (Ecevit ve Ecevit, 2002: 274).

Gerek akademik gerek politika tartışmalarında genel kabul gören temel tanıma göre, yoksulluk iki biçimde tanımlanabilir (Aktan ve Vural, 2007).

a. Mutlak yoksulluk: Bir insanın yaşamını minimum seviyede sürdürebilmesidir. Diğer bir ifadeyle, Biyolojik olarak kendisini üretebilmesi için gerekli kalori ve diğer besin bileşenlerini sağlayacak beslenmeyi gerçekleştirmesidir. Bu temel ihtiyaçları karşılamaktan yoksun aynı ve nakdi geliri olanlar, mutlak yoksulluk sınırının altında kabul edilirler.

b. Göreli yoksulluk: Bir insanın biyolojik olarak değil, toplumsal olarak kendisini üretebilmesi için gerekli tüketim ve yaşam biçimi düzeyini ifade eder. Bu durumda, belli bir toplumda kabul edilebilir asgari tüketim düzeyinin altında geliri olanlar, göreli yoksul olarak tanımlanabilir.

Bu iki kavram, işlevsellik kazandırılmaya çalışıldığında, genelde parasal göstergeler üzerinden hesaplanmaktadır. Örneğin; mutlak yoksulluk sınırı için, uluslararası karşılaştırmalarda genellikle kullanılan ölçüt, satın alma paritesiyle 1 ABD doları günlük harcama seviyesidir. Göreli yoksulluk için ise, genellikle benimsenen ölçüt, ülke içindeki ortalama ya da medyan gelirin belli bir oranı altında (örneğin %40) geliri olan bireylerin toplam nüfusa olan oranının bulunmasıdır. Bunlardan hareketle, yoksulluk içeriği açısından da iki ayrı biçimde tanımlanabilmektedir. Buna göre; dar anlamda yoksulluk, bireyin sadece yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olacak gıdaya, barınağa ve giyime sahip olmasıdır. Geniş anlamda yoksulluk ise, bireyin gereksinimlerinin karşılanmasında toplumun sahip olduğu genel düzeyden geride kalmasıdır (Gülçubuk vd, 2005).

Dünyada yaklaşık olarak her beş kişiden birisi yoksuldur. Buna ilave olarak bölgesel sorunlar, iç savaşlar ve ekonomik ambargolar gibi dolaylı sebeplerden dolayı da insanlar istemeseler dahi yoksulluğa mahkum edilmektedirler (Dumanlı, 2007). Dünyada yoksulluğun boyutlarını bütünsel olarak görebilmek için gerek ulusal düzeyde gelir dağılımı araştırmalarını yürüten istatistik kuruluşlarının yaptıkları araştırmaların, gerekse uluslararası kuruluşların sonuçları son derece önem taşımaktadır. Ulusal düzeyde yapılan gelir dağılımı araştırmalarında kişilerin kendilerini ve ailelerini geçindirebilecek belirli bir minimum gelir esas alınmakta ve bu gelirin altında gelire sahip olan nüfus "yoksul" olarak adlandırılmaktadır. Ulusal düzeyde yapılan araştırmaların metodolojileri ve hesaplama yöntemleri birbirinden farklılıklar gösterdiğinden genel olarak ülkelerarası karşılaştırmalar yapmak doğru ve güvenilir değildir. Bununla birlikte tüm gelir dağılımı araştırmaları nihayetinde bir tahminden öteye anlam taşımadığından bu yapılan araştırmaların sonuçlarından yararlanmak pekala mümkündür. Uluslararası kuruluşların gelir yoksulluğu araştırmaları ise ulusal düzeyde yapılan araştırmalardan farklıdır. Dünyada halen gelir dağılımı konusunda

düzenli ve kapsamlı gelir dağılımı istatistiklerini yapan kuruluşların başında Dünya Bankası gelmektedir. Dünya Bankası, günlük 1 dolar ya da 2 doların altında bir gelire yaşamını idame ettirmek zorunda olan nüfusu "yoksul" olarak adlandırılmaktadır. Şüphesiz, Dünya Bankası'nın bu metodolojisi de bazı iktisatçılar tarafından eleştirilmektedir (Es ve Güloğlu, 2007).

3. Azerbaycan'da Yoksulluğu Önleme Politikaları

Azerbaycan ekonomisinin 2001 sonrası yıllarının büyüme yılları olarak adlandırılmasının nedeni, söz konusu üçüncü dönemde ülke ekonomisinin her geçen yıl giderek büyüyen bir ekonomi niteliğine sahip olmasına dayanmaktadır. Yakalanan makro iktisadi istikrar bu dönemde de devam etmiş, daha önceleri yapılan anlaşmaların sonuçları ekonomik ortama dinamiklik kazandırmış, doğrudan yabancı sermayeyle beraber yerli sermaye de devreye girmiştir. Bu dönemde hedeflenen amaçlar genel olarak şunlardır:

A-İktisadi büyümenin ivme kazanarak devam ettirilmesi ve iktisat politikalarının güçlendirilmesi;

B-Elde edilen gelişme düzeyine göre iktisat politikalarının sosyal yönünün ve buna bağlı olarak sosyal refah düzeyinin artırılması;

C-Enerji sektörünün yeniden yapılandırılması ve kapasitenin artırılması;

D-Enerji sektörünün hızla gelişmesi sonucu elde edilen kaynakların diğer sektörlerle yönlendirilmesi;

E-İkinci Devlet Özelleştirme Programı'nın yürürlüğe konması (Aras, 2005: 5-29; Aras, 2003: 196-200; İsmailov, 2007: 111-112).

Yeni dönemde uluslararası kurumlarla yapılan görüşmeler sonucunda hazırlanan orta vadeli yeni faaliyet programı ile refah düzeyinin artırılması amaçlanmıştır. Bu aşamada temel sorun ülkede süregelen makroekonomik büyümeye rağmen halkın büyük çoğunluğunun fakirlik sınırında yaşama-

sı olmuştur. Dönemin başlangıcı sayılan 2001 yılı Dünya Bankası verilerine göre Azerbaycan'da halkın %40-50'sinin günlük geliri 1 ABD dolarından aşağı olmuştur. Bu durum halkın yarısına yakınının fakirlik düzeyinde yaşadığı anlamına gelmektedir (Eldaroğlu, 2001: 152).

Azerbaycan ekonomisi, devletin halen ciddi bir ağırlığa sahip olduğu, planlı ekonomiden pazar ekonomisine geçiş sürecinde olan bir yapıya sahiptir. Ülkenin ekonomik açıdan en büyük zenginlikleri, sahip olduğu büyük petrol ve doğalgaz yatakları ile tarıma elverişli topraklarıdır. Bağımsızlığın ilan edildiği 1991 yılından 1995 yılına kadar olan süreçte yüzde 60'lık bir küçülme yaşayan Azerbaycan ekonomisinde Sovyetler Birliği dönemindeki pazarlarını ve devlet teşviklerini kaybetmiş olan plastik, kimyasallar ve imalat gibi birçok sektör yok olma seviyesine gelmiştir. Diğer yandan tarım sektörünün de ülke ekonomisindeki ağırlığı hızlı bir düşüş eğilimine girmiştir (Hasanov, 2007: 81-85).

Sektörel bazda analiz edildiğinde tarımda çalışanların daha yüksek bir yoksulluk riski ile karşı karşıya olması, yoksulluğun kırsal kesimde daha yaygın yaşanması sonucunu doğurmuştur. Yoksulluk artışı, esasen kırsal nüfus çözülmesi ile yaş profiline çalışma çağı aleyhine gelişmesi, tarımsal destekleme politikalarındaki yanlışlıklar, yetersiz ve verimsiz tarımsal üretim gibi gelişmelerle de paraleldir. Kırsal kesimde, topraksız haneler, kendi geçimini sağlayacak kadar küçükbaş hayvan yetiştiriciliği ile uğraşanlar ve küçük üreticiler yoksulluktan en fazla etkilenen kesimlerdir. Alternatif gelir kaynakları olmayan, yeni durumlara adapte olacak şekilde donanımı bulunmayan ve kendi içlerinde örgütsüz olan bu kesimlere ekonomik ve sosyal dönüşüm süreçlerinde özel devlet yardımları sisteminin devreye sokulması önerilmektedir (DPT, 2007).

2000 yılı eylülünde New York'ta Birleşmiş Milletler organizasyonunda 147 ülkenin lideri "Bin Yılın Zirvesi"nde toplanarak Binyıl Kalkınma Hedeflerini belirleyen ortak beyannameyi imzalamış ve

bu beyanname ile yoksulluğun azaltılması ile ilgili sorunları 2015 yılına kadar çözmeyi sorumlulukları olarak belirlemişlerdir. Beynamede belirlenen görevleri uygulamaya geçirmek için 18 hedef, 48 göstergeden oluşan 8 küresel amaç belirlenmiştir. Bu küresel amaçlardan birincisi mutlak yoksulluk ve açlık içerisinde yaşayan dünya nüfusunun sayısının yarıya kadar azaltılmasını göz önünde bulundurmaktadır.

Binyıl Beyannamesini Azerbaycan adına dönemin Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev imzalamıştır. Binyıl Beyannamesine taraf bir ülke olarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nde de bu sorumluluğun ülke şartlarına uygun şekilde yerine getirilmesini sağlamak için Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın 20 Şubat 2003 tarihli 854 sayılı Fermanı ile "2003-2005 Yılları için Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Yoksulluğun Azaltılması ve Ekonomik Gelişme Devlet Programı" onaylanmıştır.

Bu olumsuz sosyal görünümün iyileştirilmesi amacıyla 2 Mart 2001 tarihli kararla bir komisyon kurulmuştur. Komisyon tarafından hazırlanan taslak program IMF ve Dünya Bankası tarafından desteklenmiştir. Program 2003-2005 yılları için Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Yoksulluğun Azaltılması ve Ekonomik Gelişme Devlet Programı (YAİİDP) adını almıştır. Program 3 yıllık bir dönemi (2003-2005) kapsamıştır. Programda Azerbaycan'daki fakirlik düzeyi ve onun nedenleri incelenmiş, yoksulluğun azaltılması amacıyla sosyo-ekonomik alanlarda yapılabilecek reformların esas yönleri belirlenmiş ve öncelikle durumları daha zor olan kesimlerin, Karabağ savaşında göçmen durumuna düşmüş insanların, problemlerinin biran önce çözülmesinin önemliliği vurgulanmıştır.

YAİİDP'de yapılması planlanan sosyo-ekonomik politikaların ana hatları şöyledir::

1. Gelir elde etme imkanlarının artırılması için uygun ortamın yaratılması;
2. Makro-iktisadi istikrarın devam ettirilmesi;

3. Sağlık ve eğitim hizmetlerinde kalitenin artırılması ve bu hizmetlerden yararlanma olanaklarının iyileştirilmesi;
4. Altyapının iyileştirilmesi;
5. Toplumda ihtiyaç içinde bulunan kesimlerin daha etkin korunması için varolan sosyal savunma sisteminde reformların gerçekleştirilmesi;
6. Savaşta toprakları işgal edilmiş toplum kesiminin yaşam düzeyinin iyileştirilmesi (Aras, 2005: 5-29; Aras, 2003: 196-200; İsmailov, 2007: 112-113).

YAIİDP çerçevesinde uygulanan politikalar sonucunda sıralanan maddelerin her birinde belirli ölçülerde iyileştirmeler elde edilmiştir. Genel olarak, kapsanan 2003-2005 yıllarında makro-iktisadi istikrar korunmuş, yeni çalışma alanları oluşturularak gelir elde edebilme imkanları artırılmış; sağlık, eğitim, altyapı alanlarında belirli düzeyde gelişmeler yaşanmıştır. 1 Ekim 2003-1 Ocak 2005 tarihleri arasında Azerbaycan'da 177 binden fazla kişiye istihdam sağlayan yeni işyerleri açılmıştır. En önemli göstergelerden biri olan fakirlik durumundaki değişikliklere göre, 2001-2005 yılları arasında fakirlik sınırı için belirlenen miktar 24 Manat'tan 42.6 Manat'a çıkmıştır. Aynı dönem itibarıyla fakirlik düzeyi oransal olarak da % 49'dan % 29.3'e inmiştir (Aras, 2005: 5-29; Aras, 2003: 196-200; İsmailov, 2007: 113).

Gelişmekte olan ülkelerde tarım sektöründe küçük üreticilik egemendir ve tarımsal politikalar, yoksullukla mücadele açısından, bu bağlamda önemlidir. Yoksulluk-çevre etkileşimi ise, tarımda sürdürülebilir üretimin sağlanması ve tarımsal üretimin çevre üzerindeki baskısının azaltılmasıyla ilişkilidir. Nüfus artışı, toprağa erişim ve yatırım konusundaki kısıtlar, eldeki arazi varlığının azalması ve verimsiz topraklar üzerinde tarım gibi nedenlere bağlı olarak, yoksul insanların çevreye baskı yapmaları söz konusu olabilmektedir (Türkiye Cumhuriyeti sürdürülebilir Kalkınma Ulusal Raporu, 2002: 129-130).

Yeni dönemde uluslararası kurumlarla yapılan görüşmeler sonucunda hazırlanan orta vadeli yeni faaliyet programı ile refah düzeyinin artırılması amaçlanmıştır. Bu aşamada temel sorun ülkede süregelen makroekonomik büyümeye rağmen halkın büyük çoğunluğunun fakirlik sınırında yaşaması olmuştur. Dönemin başlangıcı sayılan 2001 yılı Dünya Bankası verilerine göre Azerbaycan'da halkın % 40-50'sinin günlük geliri 1 ABD dolarından aşağı olmuştur. Bu durum halkın yarısına yakınının fakirlik düzeyinde yaşadığı anlamına gelmektedir (Eldaroğlu, 2001: 152).

3.1. Uygulanan Politikalar ve Devlet Programları

Söz konusu, Devlet Programı'nın hayata geçirilmesi neticesinde 2003-2005 yıllarında ülkede, makroekonomik istikrar korunmuş, dinamik ekonomik büyümenin sürekliliği sağlanmış, enflasyon ve ulusal paranın kuru makul seviyede tutulmuştur. Bu ise ülkede başta yoksulluk olmak üzere, mevcut bulunan sosyal problemlerin çözülmesine yönelik etkili önlemlerin hayata geçirilmesine imkan sağlamış, 2002 yılında % 46,75 olan yoksulluk oranı 2005 yılında % 29.3 düzeyine inmiştir. Halkın refah düzeyinin iyileştirilmesi istikametinde elde edilen olumlu gelişmeleri devam ettirmek amacıyla "2008-2015 yılları için Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Yoksulluğun Azaltılması ve Sürdürülebilir Kalkınma Devlet Programı" hazırlanmıştır.

Bilindiği üzere, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 27 Eylül 2004 tarihli 128 sayılı Fermanı ile "Petrol ve Gaz Gelirlerinin İdare Olunması ile İlgili Uzun Süreli Strateji" belgesi onaylanmıştır. Bu strateji belgesinde ülkenin elde ettiği petrol ve gaz gelirlerinin aşağıdaki ana istikametlerde kullanılması planlanmıştır:

1. Ekonominin petrol dışı sektörlerinin, bölgelerin, küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin (KOBİ) geliştirilmesi.
2. Altyapı alanlarının geliştirilmesi.

3. Yoksulluğun azaltılması tedbirlerinin uygulanması ve diğer sosyal problemlerin çözülmesi.
4. Ekonominin entelektüel ve teknolojik temellerinin seviyesinin yükseltilmesinin sağlanması.
5. İnsan Sermayesinin geliştirilmesi (Uzman kadroların yetiştirilmesi, gerekli durumlarda yabancı ülkelerde, kadroların profesyonellik düzeylerinin artırılması).
6. Ülkenin savunma yeteneğinin güçlendirilmesi.
7. Kurtarılan arazilerin yeniden kurulması, imarı, mecburi köçkünlerin doğdukları yurtlarına dönmeleri ile ilgili tedbirlerin hayata geçirilmesi (Mehtiyev, 2009).

3.2. Azerbaycan'da Yoksulluğun Profili, Seviyesi ve Göstergeleri

2002-2007 yılları istatistik verileri ve Aile Bütçesi Anketi araştırması çalışmasının sonuçlarından yararlanılarak, ülkede yoksulluk seviyesi ile ilgili genelleştirilmiş göstergeler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo: Azerbaycan Cumhuriyetinde Yoksulluk Düzeyi

	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Yoksulluk sınırı (Manat)	35	35,8	38,8	42,6	58	64
Yoksulluk seviyesi(Oran)	46,7	44,7	40,2	29,3	20,8	15,8

Tablo'dan da görüldüğü gibi 2007 yılında yoksulluk seviyesi, 15,8'e inmiştir. Aile Bütçesi Anketi araştırması verilerinin analizi ülkede yoksulluk riskinin aşağıdaki etkenlere bağlı olduğunu göstermektedir:

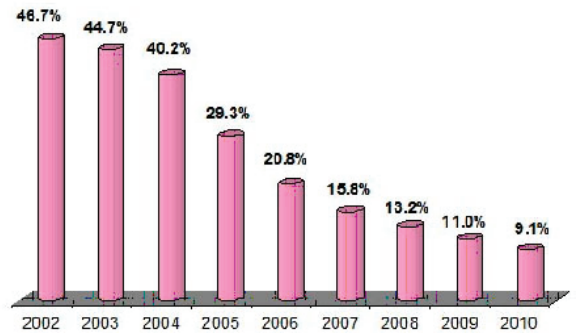
- 1- Kentsel ve kırsal alanlarda yaşayan halkın yoksulluk düzeyleri arasındaki farkların az olmasına rağmen, geçen dönem içerisinde kentsel alanlarda yoksulluğun azalma düzeyi kırsal alanlara nispeten daha yüksek olmuştur.
- 2- Ekonomik bölgeler açısından, kişi başına aylık

gelirin en düşük seviyesi Yukarı Karabağ, Aran, Dağlık Şirvan, bölgelerinde olmuştur. Lakin esas fark Bakü ile diğer bölgeler arasındadır (Bakü ile Yukarı Karabağ ve Aran bölgesindeki fark sırasıyla 25.9 ve 19.7 Manat olmuştur).

- 3- Aile yapısının özellikleri (aile üyelerinin sayısı) büyük olması yoksulluk riskini arttırmaktadır. Dört çocuklu ailelerde kişi başına aylık gelir, çocuksuz ailelerden 1,5 defa, bir çocuklu ailelerden 1,3 defa azdır. Tek yaşayan kişilerde kişi başına gelir, çocuklu ailelere oranla iki defa fazladır.
- 4- Hane halkı reisinin eğitim düzeyi yükseldikçe, özellikle de yüksek eğitime sahip ise, yoksulluk riski azalmış olmaktadır.
- 5- Hane halkı reisi, 30-39, 40-49 ve 60'dan yukarı yaş gruplarında olan hanelerde kişi başına aylık gelir orta düzeyden aşağı olduğu halde, hane halkı reisi 18-29 ve 50-59 yaş gruplarında olan hanelerde bu gösterge orta düzeyden yukarıdadır.

Gelirler halkın yaşam düzeyinin iyileştirilmesinde önemli bir araç olsa da, yoksulluğun azaltılmasına tesir eden yegane etken değildir. Ülkede yoksulluk probleminin halledilmesi halkın gelir seviyesinin artırılması ile birlikte, sosyal alanlarda sunulan hizmetlerin de geliştirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu bakımdan bebek ve çocuk ölümü, gıda güvenliği, çocukların beslenmesi, bulaşıcı hastalıkların yayılması, okula devam ve kayıt düzeyleri ve ayrıca eğitim başarıları gibi göstergelerin izlenmesi önem taşımaktadır.

Tablo: Yoksulluk Seviyesi: 2002-2010

Kaynak: Ekonomik Gelişme Bakanlığı

Yoksulluğun yukarıda sıralanan özelliklerinin izlenmesi için göstergelerin belirlenmesinde bir çok zorluklar bulunsa da, eldeki veriler esasında aşağıda yer alan genelleştirmeler yapılabilir.

- 1- Bugün ozon tabakasının incilmesi, iklim değişikliği, biyolojik çeşitliliğin azalması, aralıksız devam eden doğal felaketler ve çevrenin kirlenmesi çeşitli hastalıkların geniş şekilde yayılmasına yol açmıştır. Azerbaycan halkı arasında solunum ve sindirim sistemi hastalıkları yaygın görülmektedir.
- 2- Verem ve malarya gibi önlenmesi kolayca sağlanabilecek bulaşıcı hastalıklara yakalanma durumları azalsa da, bu hastalıkların kontrol altında tutulması gerekmektedir. Bunun için sağlık hizmetlerinde önleyici tedbirlerin finansmanı ve çocukların bağışıklık sistemlerinin güçlendirilmesi programlarının kapsamlı olması için devlet yatırımları gerekmektedir.
- 3- Mecburi köçkünlerle birlikte, halkın diğer hassas (yani dezavantajlı) grupları arasında da yetersiz beslenme ve düzenli beslenememe sorunları bulunmaktadır. Bu bakımdan bu gruplar için bu konuda özel programların uygulanması gerekmektedir.
- 4- Okullarda kayıt düzeyi yüksek olsa da, eğitimin kalitesinde farklılıklar devam etmektedir. Bu farklılıkların giderilmesi ve bütün çocuklar için eşit olanakların sağlanması amacıyla devlet bütçesinde eğitim sektörüne ayrılan payların artırılmasına devam edilmelidir.
- 5- Halkın hassas (dezavantajlı) gruplarının yaşam şartlarının yeterli olmaması, sağlık konularında onları olumsuz etkilemektedir. Yoğun yerleşme, temiz olmayan yakıt kullanımı, yetersiz elektrik ve kentsel şebekeden gelen suyun yetersizliği mecburi köçkünlerin ve diğer hassas grupların karşılaştığı esas problemlerdendir. Bu grupların yararlandığı sosyal altyapının iyileştirilmesi kamu -devlet- yatırımlarının öncelikli alanlarından olmalıdır.

3.3. İzlenen Politikanın Biçimlendirilmesinde Önem Taşıyan Konular: Politika Öncelikleri

Siyasi önceliklerin belirlenmesi aşamasında Hane Halkı Tüketim Sepeti Anketi araştırması sonuçlarına uygun olarak aşağıdaki konular göz önünde bulundurulmalıdır:

- 1- Ülkenin diğer kentsel ve kırsal alanlarına oranla başkent Baküde, halkın gelir elde etme imkanları yeteri kadar yüksek olmuştur. Bakü'ye oranla diğer bölgelerde halkın yaşam düzeyi düşük, istihdam olanakları ise sınırlıdır. Bu bakımdan, taşrada sürdürülebilir ekonomik gelişmenin sağlanması ve yerel özellikler göz önünde bulundurulurken çeşitli alanların geliştirilmesi zarurettir.
- 2- İşgücüne katılma yaşında olan halkın yoksulluk riskinin yüksek olması (emeklilik yaşında olanlarda ise risk daha yüksektir) göstermektedir ki, mevcut istihdam ve hane halkı gelirleri bireyleri yoksulluktan yeteri kadar koruyamamaktadır. Bu bakımdan, istihdamın yüksek gelirli ve verimli olmasını temin etmek, yani yüksek katma değer üreten alanları geliştirmek ve geniş halk kitlelerinin eksik istihdamını tam istihdama çevirmek gerekmektedir.
- 3- Çocuklar ve çok çocuklu aileler en yüksek yoksulluk riskine sahiptir. Aile bütçelerinde çocuklar için ilave harcamalar yapılması gerektiğinden; bu ailelerde işgücüne katılma imkanına sahip olanların, gelir elde etmek imkanlarını iyileştirerek yoksulluk riskini azaltmak mümkündür. Aynı zamanda yetersiz gelir elde eden çok çocuklu ailelerin, gerekli yardımlarla desteklenmesi amacıyla sosyal korunmalarının güçlendirilmesine yönelik önlemler hayata geçirilmelidir. Çok çocuklu ailelerde yoksulluk riskinin daha yüksek olması nedeniyle sosyal yardım harcamalarının nispeten aşağı yaş grubunda olanlara ve çocuklu ailelere yönlendirilmesini gerektirmektedir.

4- Son zamanlarda küresel ölçekte gıdaya olan talebin ve enerji kaynaklarının fiyatlarının sürekli artması, bunlarla birlikte tarımsal alanların bio-enerji hammaddesi yetiştirilmesinde kullanılması gıda ürünlerinin fiyatlarının artmasına neden olmuştur. Bu ise Azerbaycan'da halkın düşük gelire sahip kısmının beslenme ve yaşam düzeyine olumsuz etkide bulunmaktadır. Dünyada ve Azerbaycan'da mevcut olan vaziyet gıda güvenliği sorunlarına yeni bir çerçeveden bakılmasını gerektirmektedir.

3.4. Resmi Raporlara Eleştiriler

Son zamanlarda sosyal alanlarda dikkati daha çok çeken husus ülkede yoksulluk seviyesinin düştüğünü belirten resmi raporlardır. Hükümetin raporunda, ülkedeki yoksulluk seviyesi 2002 yılındaki % 46.7 oranından 2008 yılı sonunda %13.2 oranına düşmüştür (Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu, 2009: 25). Ancak burada, yoksulluk seviyesinin belirlenmesi için temel alınan göstergelere dikkat etmek gerekmektedir. Şöyle ki, eğer 2002 yılında Azerbaycan'da yoksulluk sınırı 35 manat hesap edildiyse, 2008 yılında bu gösterge yalnızca 70 manat olmuştur. Hesaplamalar göstermektedir ki, bu, mevcut fiyatlarla bir insanın bir ay süresinde geçinmesi için gerekli olan minimum tüketim bütçesinin değerinin 1/3'ü kadardır. Azerbaycan'da Amaçlı Sosyal Yardım (targeted social assistance) programının gerçekleştirilmesinde de belirlenen yoksulluk sınırı temel alınmaktadır. Bir başka husus ise, Azerbaycan'da yoksulluk seviyesinin hesaplanması için, yoksulluk sınırının belirlenmesinde günlük gelirler 2-2.5 ABD doları temel alınmaktadır. Halbuki BM'nin İnsani Gelişme Raporu'nda artık günlük gelirler 4 ve 11 ABD doları seviyelerinde kabul edilerek değerlendirme yapılmaktadır (Mehdiyev, 2009).

Aile bütçelerinin yaşam şartlarına gelince, küresel finansal kriz döneminde meydana gelen değişiklikler, GSYİH'nın bünyesinde tüketim harcamalarının dinamiği, altyapıya yönelik devlet harcamaları-

nın azalması, yeni açılan iş yerleri içerisinde daimi iş yerlerinin artış düzeyinin aşağı düşmesi, işten çıkarmaların yaşandığı işyerlerinin sayısının artması, tüketim kredilerinin sınırlandırılması, yurtdışından gönderilen parasal gelirlerin azalması, bu alanda durumu oldukça kötüleştirmiştir. Bütün bunlar, bir taraftan aile bütçelerinin resmi gelirlerinin artış düzeyinin aşağı düşmesini, diğer taraftan da onların sosyal-ekonomik gelişmenin sonuçlarından yararlanma imkanlarını azaltmıştır. Buna rağmen resmi istatistik verilerde ülkede yoksulluk seviyesinin %11 oranına kadar düştüğüne yönelik bilgiler, gerçek durumu tahrif etmektedir. Resmi malumatlara dayanarak 2008 yılı sonuçları ile mukayesede 2009 yılında yoksulluk %13.2 oranından %11 oranına düşmüştür. Lakin Azerbaycan'da yoksulluk oranının bu oranlardan yüksek düzeyde olduğu bir gerçektir. Bunu İktisadi Tetkikatlar Merkezi'nin 2009 yılında 3000 hane arasında yaptığı anketin sonuçları da onaylamaktadır. Bu ankete katılanların % 16'sı yoksulluk sınırının altında yaşadığını bildirmiştir. Lakin burada objektif faktörlerin etkisini gözden kaçırmamak gerekmektedir ki; Azerbaycan'da kaçkın ve mecburi köçkünlerin¹ toplam nüfus içindeki oranı % 12'dir (İbadoğlu, 2011b).

Son yıllarda bütçe ve kamu maliyesi politikaları üzerindeki gözlemler göstermektedir ki, ülke hükümetinin yürüttüğü siyasi program ve beyan ettiği hedeflere doğru hareket stratejisi biçimlenmemiştir. Şöyle bir izlenim uyanmaktadır ki, üst düzey yöneticiler bilerek stratejik amaçların ve planların resmîlik kazanması sürecinin sorumluluğundan kaçınmaktadırlar ve "Devlet Programları" adı altında masraflı politikalara beraat kazandırmaktadırlar. Buna açık bir örnek olarak, 2003-2005 yılları arasında uygulanan ve neticeleri belli olma-

1 Kaçkın, esaslı takiplere maruz kalarak anavatanlarını terk etmiş ve anavatanlarına dönme imkanı olmayan insanlardır. Bunların hukuk durumu BM'nin Mülteci Statüsü Konvansiyonu ve buna uygun olarak ulusal mevzuatlarda düzenlenir. Mecburi Köçkün ise, ülke içerisinde göç ettirilen insandır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde askeri tecavüz, doğal ve teknolojik afet sonucunda sürekli yaşadığı yeri terk etmek zorunda kalarak başka bir yere göç eden şahıstır. (Hadi Recepli, "Sosyal Terminlerin İzahli Lüğeti, Bakı 2001, s. 11)

yan “Yoksulluğun Azaltılması ve İktisadi Gelişme Devlet Programı” veya “2004-2005 Yılları arasında uygulanan “Azerbaycan’ın Bölgelerinin Sosyal-Ekonomik Gelişmesi” programları gösterilebilir. Bu programların uygulanması sürecine sivil toplum kuruluşlarının aktif olarak katılımının sağlanamaması ya da sadece hükümetin kontrolünde olan sivil toplum kuruluşlarının katılımının sağlanması bu programların ulaşmak istedikleri amaçlara ulaşamaması sonucunun halktan gizlenmesi için gerekli şartların oluşturulmasına hizmet etmiştir. Bu programların sonuçlarını kamuoyu ile müzakere etmeden ve sosyal izleme ve değerlendirme yapmadan kamusal kaynakların başka bir programa “2006-2015 Yılları Azerbaycan’da Sürdürülebilir İnsani Gelişme Programı”na yönlendirilmesi de hatalıdır ve bu programın da başarıyla uygulanabileceği hususunda büyük şüpheler doğurmaktadır (Gülaliyev, 2011).

3.5. Enflasyon ve Yoksulluk İlişkisi

Halkın gelirlerinin artışı üzerinde enflasyonun negatif tesirini azaltmak için aşağıda önerilen tedbirler geciktirilmeden uygulanmalıdır.

- 1- Fiyatların artışı halkın tüketim yapısının değişmesine (hem kalitatif ve kantitatif) etkisi gözönünde bulundurularak tüketim sepetinin yapısı yeniden düzenlenmelidir.
- 2- Yoksulların hayat seviyesine enflasyonun olumsuz etkisini doğru değerlendirebilmek için yoksullar için ayrıca enflasyon hesaplaması yapılmasına başlanmalıdır.
- 3- Yoksulluğun değerlendirilme yöntemi ve hayat seviyesinin değerlendirilmesi sistemi geliştirilmelidir.
- 4- Etkin sosyal güvenlik sistemi, kurulmalı, amaçlı sosyal yardımın ayrılması sistemi geliştirilmeli, yoksulların bu sistemden yararlanmalarının önündeki engeller kaldırılmalı ve yardım imkanları artırılmalıdır.

- 5- Asgari tüketim sepetinin yapısında, asgari standartlar yeniden belirlenmeli, genel olarak, yaşam minimumundan sadece işgücüne katılma yeteneğindeki halk, çocuklar, çalışma yaşından yüksek halk için değil, bunlarla birlikte daha çok sayıdaki yaş gruplarını kapsayacak şekilde hesaplanmasına başlanmalıdır.
- 6- Mevzuatta belirlenen diğer yardımların miktarı yeniden hesaplanmalı ve asgari yaşam düzeyine uygun olarak arttırılmalıdır.
- 7- Halkın yaşam düzeyinin korunması ve yükseltilmesi için gerekli tedbirler alınmalıdır (İbadoğlu, 2011a).

3.6. Eğitim ve Yoksulluk

Son yıllarda Azerbaycan ekonomisi yüksek büyüme oranları ile gelişmiştir. Gayri Safi Milli Hâsılânın reel artışı 2006 yılında %35 seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu oran dünyadaki en yüksek büyüme oranı olmakla birlikte ayrıca dünya ortalamasından dokuz kat fazla olmuştur. Elverişli ekonomik şartlar, 2006 yılında yoksulluk seviyesinin % 16 seviyesine kadar düşürülmesini, halkın gelirlerini, bütçe gelir ve harcamalarını arttırma imkanı oluşturmuştur. 2008 yılında planlanan harcamalar göz önüne alındığında, son on yılda bütçe harcamaları nominal olarak 17 kat, 1995 yılından itibaren ise 26 kat artmıştır (Azerbaycan İktisadçılar İttifacı ve UNICEF 2011).

Devlet, çocukları her zaman sosyal ve ekonomik politikalarının merkezinde tutmuştur. Çocuklar Azerbaycan halkının yaklaşık %35’lik kısmını oluşturmakta, hem gelir hem de gelir dışı yoksulluk bakımından tehlikeye en çok maruz kalan gruptur. Bu nedenle, çocukların; ülkenin yaşamış olduğu ekonomik gelişmeden pay almaları ve yararlanmaları için devletin yürüttüğü politika ve çalışmaları desteklemek önem kazanmaktadır (Azerbaycan İktisadçılar İttifacı ve UNICEF 2011).

Devletin eğitim harcamalarında bulunmasının nedenlerinden birisi de, bütün ülke vatandaşları

için eşit imkanların yaratılmasıdır. Eğitimin devlet tarafından finanse edilmesini destekleyen bu argümana “eşitlik ilkesi” denilmektedir. Bu ilkenin temelinde şöyle bir ideal düşünce yer almaktadır: Eğitim (en başta temel eğitim) öyle bir değerdir ki, toplumun her üyesi onu elde etmek imkanına sahip olmalıdır. Ayrıca eğitim, her hangi bir bireyin gelecekteki gelirini belirleyen temel faktörlerin başında gelmektedir. Bu nedenle yoksul ve düşük gelirli ailelerin çocuklarına parasız eğitim imkanlarının verilmesi gelecekte yoksulluğun azaltılmasına ve servetin daha eşit dağılmasına katkıda bulunabilir (Azerbaycan İktisadçılar İttifağı ve UNICEF 2011).

3.7. Yoksulluk ve Cinsiyet

Azerbaycan’da yoksulluk, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından belirlenen erzak sepeti değerinin fiyatı esasında hesaplanmış olan yoksulluk sınırı vasıtasıyla ölçülür (Azerbaycan Qender İnformasiya Merkezi, 2011).

1996 yılında hane halklarının % 68’i yoksul, % 24’ü ise çok yoksul olarak değerlendirilmiştir. 1996 yılında Azerbaycan’da yapılan yoksulluk düzeyinin araştırılması sırasında Gini Katsayısı oranı 0,347 olarak tespit edilmiştir. Bu oran uluslar arası standartlara göre yüksek bir eşitsizlik düzeyini göstermektedir (Azerbaycan Qender İnformasiya Merkezi, 2011).

Cinsiyet, Azerbaycan’da yoksulluk açısından fazla bir önem taşımamaktadır. Cinsiyetin yoksulluğa etkisi büyük değildir. Erkekler ve kadınlar arasında eşitsizlik seviyesi tahminen aynıdır ve Gini Katsayısı sırasıyla 31 ve 30,8 olarak tespit edilmiştir. Bu kısmen aile bütçelerinin geliri (veya tüketimi) eşit bölmesine dayanan geleneksel model ile izah edilebilir. Kadınların, erkeklere oranla boşanmış veya dul vaziyette yaşıyor olsalar da, aynı aile bütçelerinde yoksulluk seviyesi ortalama aile bütçelerine oranla çok değildir. Kanunlar veya diğer düzenleyici belgeler cinsiyet ayrımcılığına izin vermemekte, ilk ve orta eğitim okullarında önemli cinsel fark

bulunmamaktadır. Kadınların ücretlerin çok düşük olduğu sektörlerde çalışıyor olmaları gerçeğine rağmen, aynı işe göre erkek ve kadınlara farklı ücret ödenmesi problemi de mevcut değildir (Dünya Bankası, 2011).

3.8. Kırsal Alanlar, Tarım ve Yoksulluk

Kırsal alanlarda yoksul vatandaşların geçimlerini temin edici proje uygulamalarına ağırlık verilerek, onların yardım isteyen pasif durumdan çıkarılması ve üretken olmaya yöneltilmesi temel politika olmalıdır. Zira, çoğu zaman yoksulluğun, parasal değil, bireyin kendi olanaklarının ve özgücünün farkına varamaması olduğu unutulmamalıdır. Bu bakımdan, yoksullukla mücadelede temel yaklaşım, yoksulların asgari geçim koşulları için gelir istikrarı yakalamasıdır. Bunun için, destekleme politikalarının düzenlenmesi veya gelir istikrarı sağlamaları yönünde tarımdışı alanlarda iş sahibi olmaları sağlanmalıdır. Geleneksel üretim yöntemleri dışındaki alanlarda sürdürülebilir bir istihdam imkanı için, eğitilmiş beceri sahibi bir işgücü, başlangıç için finans desteği ve pazarlama hizmetleri bilgisine ihtiyaç olduğu bir gerçektir (DPT, 2007).

Yoksulluk seviyesinde coğrafi farklılıklar çok büyük görünmemektedir. Ancak kırsal alanlarda ve küçük kentlerde yoksulluk nispeten yüksek düzeydedir. Söz konusu ankete katılan bütün bölgelerde yoksulluk seviyesi önemli ölçüde düşme göstermiştir. Bakü’de yoksulluk düzeyi diğer yerlere nispeten daha aşağı olsa da, başkent ve ülkenin diğer kısımları arasında fark azalmıştır. Yoksulluk kırsal alanlarda daha fazla yoğunlaşmıştır. Bugün Azerbaycan’da kırsal alanlarda ülke halkının % 45’i, yoksulların ise tahminen % 51’i yaşamaktadır. Bakü dışında bulunan kentsel yerleşmelerde yoksulluk seviyesi Bakü’den iki kat fazladır. Halkın büyük çoğunluğunun gelir seviyesi, yoksulluk sınırının civarında yerleşmektedir. Bundan dolayı gelirlerde meydana gelebilecek küçük bir değişim, yoksulluk seviyesine ciddi tesir gösterebilir (Dünya Bankası, 2011).

Azerbaycan'da kırsal alanlarda yaşayanlar arasında yoksulluk oranının yüksek olduğu göz önüne alındığında Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) üyesi ülkelerin pazarları ülkede, çiftçilerin gelirlerinin artması ile birlikte tarımın gelişmesine de yol açabilir.

Az gelişmiş ülkelerde ticaret alanında yapılan reformlar beklenen sonuçları vermemiştir. Gelişmiş ülkeler tarafından uygulanan yüksek ticari engeller ekonomik büyümenin sağlanması ve ülkede yoksulluğun azaltılmasına yönelik olarak Azerbaycan tarafından yürütülen çabalara engel olabilir ve bu çalışmaların verimliliğini azaltabilir (Trend Analitik İnfomasiya Agentliyi, 2011).

Yoksulluğun azaltılması ile ilgili Devlet Programının uygulanması halkın hayat seviyesinin mutlak yükselmesini sağlayacak ve gıda tüketiminin artışına sebep olacaktır. Eğer koruma önlemlerinin sertleştirilmesine yönelik keskin adımlar atılmazsa Azerbaycan tarım sektörü büyük miktarlarda gelir kaybına uğrayabilir, bu kayıp ise ithalatçılara gider (Trend Analitik İnfomasiya Agentliyi, 2011).

3.9. Mecburi Köçkün ve Kaçkınlar

Savaş sonucunda ülkede bugün bir milyona yakın kaçkın ve mecburi köçkün bulunmaktadır. Bu toplam nüfusun % 12.5'ini oluşturmaktadır. Bu oran dünyadaki en yüksek oranlardan birisini oluşturmaktadır. Bu durum ülkede ağır olan şartları daha da derinleştirmektedir. Halkın bu önemli grubu ağırlıklı olarak tarım ile meşgul olmuştur. Bunların gelirlerinin kaynağı kendi ürettikleri mahsul olmuştur. Savaş ve savaş sonucunda toprakların kaybedilmesi onları bu gelirlerinden mahrum bırakmıştır. 1995 yılında Dünya Bankası tarafından yürütülen sosyal değerlendirmelerin sonuçları ve 2001 yılında Yoksulluğun Azaltılması Devlet Programının hazırlanması çerçevesinde yapılan Aile Bütçelerinin Analizi Araştırması göstermektedir ki, incelenen her dönemde en yoksul olanlar ülke halkının önemli bir kısmını oluşturan kaçgın ve mecburi köçkünlere aittir. Bu grupta yoksulluk oranı % 74,5 düzeyinde tespit edilmiştir.

Mecburi köçkünler yoksulluk riskine karşı daha hassas olsalar ve de risk grubu içerisinde olsalar da, onlar arasında yoksulluk düzeyi genel ortalama ile hemen hemen aynıdır. Halkın tahminen % 10'luk kısmı yani 900.000 kişi kendisini mecburi köçkün olarak kabul etmektedir. Mecburi köçkünlerin bir kısmı topluma tam olarak entegre olmuş olsa da önemli bir kısmı mülteci kamplarında, yaklaşık % 86'lık kısmı kentsel alanlarda ve kentsel alanların etrafında yaşamaktadırlar. Yaklaşık 20 yıldır mecburi köçkün olsalar da, onların önemli bir kısmı kendi ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde ekonomik imkanlara sahip değillerdir. Yaşamları devlet yardımlarına önemli ölçüde bağlıdır. Mecburi köçkünler, su, kanalizasyon, elektrik, ısınma hizmetlerinden sınırlı ölçüde yararlanabilmektedirler. İlginç olan husus, kendilerine ait yaşayış yerine sahip olanlar ile akrabaları ile kalan mecburi köçkünler daha büyük yoksulluk riskine sahip durumundadırlar (Dünya Bankası, 2011).

3.10. Devlet Programı ve Katılımcılık

Yoksulluk sınırı daha önce Çalışma ve Halkın Sosyal Güvenliği Bakanlığının hazırladığı gıda sepeti değerinin % 60'ı seviyesinde, mutlak yoksulluk ise % 40' seviyesinde belirlenmiştir. Dünya Bankasının bir çalışmasında (Merkezi Asya ve Avrupa ülkelerinde yoksulluk ve eşitlik - 2001) ise, geçiş ekonomisi ülkeleri için yoksulluk sınırı satın alma gücü paritesi ile kişi başına 2.15 ABD doları olarak belirlenmiştir.

Binyıl Kalkınma Hedefleri içerisinde en önemli unsur olan yoksulluğun azaltılması, Azerbaycan sivil toplumunun gelişmesi açısından devletin önceliği olarak yer almaktadır. Yoksulluk sorunu, sürdürülebilir insani gelişmenin önündeki en önemli engel ise, yoksulluğun azaltılması veya ortadan kaldırılması Azerbaycan'ın genel gelişmesi istikametinde reformların hayata geçirilmesinde temel zemindir (YAIİDP, 2004).

Azerbaycan hükümeti, ülkede yoksulluğun azaltılması ve insani gelişmenin sağlanması için 2003-2005 yıllarını kapsayan "Yoksulluğun Azaltılması

ve Ekonomik Gelişme Devlet Programı (YAIİDP) çerçevesinde çeşitli tedbirlerin icrasını gerçekleştirmiştir (YAIİDP, 2004).

Yoksulluğun Azaltılması ve Ekonomik Gelişme Devlet Programı'nın hazırlanması ve uygulanmasında esas amaç, ülkede yoksulluğun seviyesini belirlemek, yoksulluk nedenlerini ortaya çıkarmak ve ortadan kaldırmak için gerekli olan stratejiyi hazırlamaktan ibaret olmuştur. Yoksulluğun azaltılmasına yönelik adımlar Binyıl Kalkınma Hedefleri'ne ulaşılması zemininde hükümet ve uluslar arası kuruluşlar tarafından hayata geçirilen politikaların sonucudur. Yoksulluğun Azaltılması ve Ekonomik Gelişme Devlet Programı'nda göz önünde tutulan tedbirler sermaye ve yatırım ikliminin daha çok liberalleştirilmesini ve yeni sermayedarların Azerbaycan'a gelmesini temin etmiştir. Bu istikamette uygulanan Yoksulluğun Azaltılması ve Ekonomik Gelişme Devlet Programı'nın başlıca özelliklerinden olan katılım süreci çerçevesinde uygulanan Bölgesel Sosyal Görüşmeler, programın hazırlık aşamasından itibaren hükümet ve uluslar arası kurumların işbirliği ile başarıyla devam ettirilmiştir. Yoksulluğun Azaltılması ve Ekonomik Gelişme Devlet Programı'nın 2003 yılı uygulama aşamasında ülkenin 6 bölgesinde sosyal görüşmeler düzenlenmiş, 2004 yılında bu görüşmelerin sayısı artırılarak 10 bölgede görüşmelerin yapılması sağlanmıştır. Sosyal Bilgilendirme-Aydınlatma ve Yayım Programı çerçevesinde hayata geçirilen bu görüşmelerde hükümet ve sivil toplum kuruluşları temsilcileri yüzyüze açık müzakereler yürütmüş, ve taraflar kendilerini rahatsız eden problemlerin çözülmesi istikametinde öneriler ileri sürmüşlerdir (YAIİDP, 2004).

Yoksulluğun Azaltılması ve Ekonomik Gelişme Devlet Programı çerçevesinde düzenlenen Bölgesel Sosyal Görüşmeler, doğrudan gözlem ve danışmalar yaparak yoksulluk ve onu ortaya çıkaran sebepler hakkında sahip olunan bilgilerin zenginleştirilmesi, halkın yoksul tabakalarının yoksulluktan kurtulması için çıkış yollarının belirlenmesi ve yoksulluğun

azaltılmasında siyaset tedbirlerinin kapsama dairesi, metotları ve etkileri hakkında geniş bilgilerin elde edilmesi açısından önemli olmuştur (YAIİDP, 2004).

Gerek hazırlık aşamasında gerekse uygulama aşamasında Yoksulluğun Azaltılması ve Ekonomik Gelişme Devlet Programı'nın başlıca özelliği katılım süreci olmuştur. Bu ise aşağıdan yukarıya, yani sivil toplumdan merkezi yürütme organlarına, aynı şekilde yukarıdan aşağıya ilişkilerin güçlendirilmesi ile yoksulluğa karşı mücadelede hükümet ve halkın çabalarının bir araya getirilmesi demektir. Katılım sürecinin amacı, ülkenin potansiyeline uygun pratik bir stratejinin hazırlanması için geniş sosyal tabakalar tarafından temel ve reel önerilerin ileri sürülmesinden ibaret olmuştur (YAIİDP, 2004).

4. Öneriler

Genel olarak yoksulluğun önlenmesi için yapılması gereken çalışmalar şunlardır:

- 1- Sosyal güvenlik adı altında sosyal yardım ve sosyal sigorta sistemlerini yeniden düzenlemek gerekmektedir.
- 2- Azerbaycan'ın diğer kamusal hizmetlerde kamusal yönetim reformuna ihtiyaç duyduğu gibi sosyal yardım ve hizmetlerde de köklü bir reforma ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle mevcut sosyal yardım kurumlarını tek bir çatı altında toplamak gerekmektedir.
- 3- Yoksulluğu önlemede uygulanan program sadece nakdi ve ayni yardım şeklinde olmamalıdır. Hiçbir devlet kendi yoksul kitlesini hayat boyu besleyecek bir mali güce sahip değildir. Yoksullara nakdi ya da ayni yardımlar yerine işgücü piyasasında kopmuş ama çalışabilecek yoksul kitlelere yönelik istihdam sağlayacak projeler geliştirilmelidir.
- 4- Ekonomide yaşanan krizler sonucunda, reel yatırımlar azalmış ve sonuçta da işsizlik ve yoksulluk büyük boyutlara ulaşmıştır. Bu nedenle reel yatırımların önündeki engeller ortadan kaldırılmalıdır.

- 5- Ayrıca vatandaşların yoksulluğa karşı yardım-
laşma duyguları ön plana çıkarılmalıdır.
- 6- Kırsal alanda tarım dışı istihdam olanakları art-
tırılarak başta topraksızlar olmak üzere yeni iş
alanları yaratılmalıdır. Bunun için, bölgesel-ye-
rel düzeyde istihdam haritalamasına gidilebil-
meli ve ulusal düzeyde mukayeseli üstünlüklere
dayalı iş ve yatırım alanları oluşturulmalıdır.
- 7- Kırdan göç etmek zorunda kalan nüfusa yöne-
lik olarak kentsel alanlara yönelik meslek edin-
dirme programları geliştirilmeli ve yaygınlaştır-
ılmalıdır.
- 8- Tarıma dayalı sanayinin, kırsal sanayinin tar-
ımsal nüfusun yoğun yerlerde kurulması ile
bunlara yönelik istihdam önceliği sağlanabilir
(Gülçübuk vd, 2005).
- 9- Tarımda üreticiler için başta kooperatif girişim-
ciliği olmak üzere yerel yatırım modelleri geli-
ştirilmelidir. Bununla ilgili olarak başarılı giri-
şimler model olarak alınmalı ve tekrarlanabilir
biçimde hayata geçirilmelidir.
- 10- Yoksulların da kamusal yönetim süreçlerine
daha fazla katılımı sağlanmalıdır.

5. Değerlendirme: Yoksulluk ve Binyıl Kalkın- ma Hedefleri

Azerbaycan'da yüksek büyüme hızı yoksulluğun hızla azalmasını sağlamıştır. 2008 yılında Çalışma ve Halkın Sosyal Güvenliği Bakanlığı ve diğer hükümet kurumları birlikte Yaşam Düzeyinin Ölçülmesi Anketi gerçekleştirmişlerdir. Bu anketin sonuçlarına göre, Azerbaycan'da yoksulluk seviyesi 2001 yılında % 49.9 oranından 2008 yılında %15.8 oranına düşmüştür. Ayrıca yoksulluk seviyesi hem kent hem de kırsal alanlarda şaşırtıcı düzeyde azalmıştır. Aynı anketin sonuçlarına göre 2008 yılında işsizlik seviyesi %9 düzeyine inmiştir. Sürekli gelişme döneminde bulunan ekonomi kadınların önemli bir kısmını işgücüne katma başarısını göstermiştir. Buna rağmen 15-24 yaş grubunda işsizlik

seviyesi yüksek bir oran olan % 16 düzeyindedir. Yoksulluğun bu seviyede azalması, iktisadi büyüme, ücretlerin yüksek düzeyde artması ve sosyal yardım programlarından kolaylıkla yararlanılabilmesi ile izah edilebilir. 2000-2008 yılları arasında asgari ücret 1,1 manat düzeyinden 75 manat düzeyine kadar yani % 6700 oranında artmıştır. Orta ücret ise yılda iki haneli oranlarda artmış ve 2000 yılında 41 manat iken 2008 yılında 268 manata ulaşmış yani % 650 oranında artmıştır (Dünya Bankası, 2011).

2001-2005 yılları arasında Azerbaycan'da kişi başına gelir % 90 oranından fazla, 2006-2009 yılları arasında ise ilave olarak % 100 oranında artmış ve 4820 ABD dolarına ulaşmıştır. Eski Sovyet Cumhuriyetleri ile mukayesede eşitsizlik seviyesi aşağı düzeydedir, iktisadi büyüme geniş bir tabana yayılmış ve yoksullara yönelerek bütün gelir gruplarının durumunu iyileştirmiştir. Bin Yıl Kalkınma Hedefleri'ne ulaşılması alanında ilerleme yeteri kadar iyi olmuştur. Gelirlerin artması ve amaçlı sosyal yardım programının uygulanması sonucunda yoksulluk önemli derecede azalmıştır. Temel eğitim hizmetlerine ulaşım iyileşmiştir ancak, eğitimin kalitesi ve yükseköğretime ulaşım olanaklarının geliştirilmesi, ulaşılması gereken bir hedef olarak durmaktadır (Dünya Bankası, 2011).

Azerbaycan Merkez (Milli) Bankası raporlarına göre günlük geliri 2.5 dolardan az olanlar yoksul kabul edilmektedir (Aliyeva, 2000). Dünya Bankası'nın 1999 yılındaki görüşüne göre ise Azerbaycan'da yoksulluk sınırı 2.15 dolardır. Ülke nüfusunun yarısının yoksulluk sınırında yaşaması, Dünya Bankasının Azerbaycan ile işbirliği yapmasını gerektirmektedir. Çünkü Dünya Bankası'nın faaliyet sahasının önemli bir kısmı yoksullukla mücadele etmektir (Süleymanov, 2003).

Son yıllarda yoksulluk seviyesinin aşağı düşürülmesinde "2008-2015 Yılları Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Yoksulluğun Azaltılması ve Sürdürülebilir Kalkınma Devlet programının", "Bölgelerin Sosyal-Ekonomik Gelişmesi Devlet Programı-

nın ve genel olarak çeşitli amaçlara yönelik olarak kabul edilen 100'den fazla konsept, alansal uygulama ve tedbir planları ve diğer büyük ölçekli belgelerin kabul edilmesi ve uygulanmasının büyük önemi olmuştur (Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomik Gelişme Bakanlığı, 2011). Ekonomideki genel gelişmeler Azerbaycan'da tarımın özellikle sosyo-ekonomik yaşamdaki önemini uzun bir süre daha koruyacağını göstermektedir. Sanayi sektörünün istihdam kapasitesini bir türlü arttıramaması, istihdam sorununun çözümünü yine tarıma doğru çevirmektedir. Bu durum, özellikle ekonomik olanakları yetersiz olan, mülkiyet temelinde varlık gösteremeyen nüfus kitleleri için daha da ön plana çıkmaktadır (Gülçübuk vd, 2005).

Yoksulluk; yaşam hakkı gibi klasik haklar olarak adlandırılan en temel haklara bir tehdit oluşturduğu kadar; eğitim, sağlık, çalışma hakkı gibi ekonomik, sosyal ve kültürel haklar grubu ile "halkların kendi kaderlerini tayin hakkı" gibi üçüncü kuşak hakların karşısında da bir engel olarak durmaktadır. Yoksulluk, bir gelir eksikliğinden öte, insan haklarının "bütünselliği, bölünmezliği ve karşılıklı bağımlılığı" temelinde tüm insan haklarının ihlali olarak değerlendirilmektedir (Atılğan, 2004: 123-126).

Kalkınma sorunu gelişmekte olan ülkelerin olduğu kadar, gelişmiş ülkelerin de sosyal ve ekonomik politikalarının belirlenmesinde temel konuları oluşturmaya devam edecektir. Dünya kaynaklarının sınırlı olması, insan ihtiyaçlarının ise sınırsız olması, insanlığı yenilenebilir kaynakların kullanımını sınırlandırmaya yenilenemeyen kaynakların ise yok olmasına karşı önlemler almaya mecbur bırakmıştır. Yerel dinamiklerin harekete geçirilerek halk-devlet dayanışmasının yoğun olarak yaşandığı kırsal kalkınma projelerinin devamının tüm yurda yayılması halkın büyük bir çoğunluğuna yaşama ortamı sağlayan kırsal bölgelerde uygulanacak proje tekliflerinin devlet kurumları tarafından değil yerel birimler tarafından yapılması Azerbaycan'da kırsal kalkınmanın hedefine ulaşması için gerekli şartlardır (Gürlük, 2001).

Yoksulluk Azerbaycan'ın giderek ağırlaşan bir sorunudur. Yoksulluk artık açlık sınırına doğru ilerlemektedir. Şiddetini giderek arttıran yoksulluk belirli bir kesimin değil sosyo-kültürel ve ekonomik boyutlarıyla tüm toplum kesimlerinin sorunudur. Yoksulluk arttıkça ekonomik yetersizlik, fiziki güçsüzlük, çevre kirliliği, dengesiz gelir dağılımı, sesini duyuramama ve marjinalleşme daha da artmaktadır. Nedeni, boyutu ve türü ne olursa olsun yoksulluk sorununun en önemli özelliği, toplumun yaşamı üzerindeki sosyolojik ve psikolojik etkileridir. Kolay erişilebilir, uygulanabilir yoksullukla mücadele yöntemlerinin bulunması ve uygulanması gerekmektedir (Gülçübuk vd, 2005).

Azerbaycan'da demokratik kural ve kurumların özgürce işlemesi konusunda, Sovyet mirasının etkileri çokça hissediliyor olmasına rağmen, sağlam bir demokrasinin kurulmasından ziyade ülkenin cari ihtiyaçlarının karşılanmasının şimdilik daha acil olduğu görülmektedir. Ekonomik refahın genişlemesine paralel olarak demokratikleşme sorunları da önemli oranda azalacak, kaynakların dağılımında fırsat eşitliğinin daha çok sağlandığı görülecektir (Dikkaya ve Çaylak, 2008: 154).

Yoksullukla mücadele stratejileri, saydamlık içinde geliştirilmeli, hükümet dışı örgütler, üniversiteler, uzmanlar ve özel sektör örgütleri ile işbirliği içinde, çok boyutlu ve bütünlüklü bir yaklaşımla uygulanmalıdır (Gül, 2001: 107-108). Yoksullukla mücadele stratejileri belirlenirken; yoksulluğun yapısı ve yoksullukla mücadelede varılması istenen hedefler tespit edilmeli, mücadele sırasında takip edilecek göstergeler belirlenerek, mücadele stratejilerinin bu göstergeler üzerindeki etkileri ölçülmeli ve gerekiyorsa düzeltici önlemler alınmalıdır. Mücadele sırasında kırsal kalkınma, yerel alt yapı ve istihdam yaratılması gibi yoksulluğu azaltacak potansiyel kamusal faaliyetlere ağırlık verilmesi gözden kaçırılmamalıdır. Köyden kente göçün neden olduğu kent yoksulluğunun önüne geçebilmek için "köylüyü köyünde tutacak" projelerin geliştirilmesi önemlidir. Hem köyde hem de kentte halkın üretim faaliyetle-

ri içinde yer almasını sağlayacak beceri kazandırma kursları düzenlenmelidir. Bu kursları tamamlayanlar, kredilerle desteklenmeli ve ulusal ekonomiye kazandırılmalıdır. Yoksulluğun en büyük yükünü taşıyan kadınların ve çocukların gereksinim ve hakları ile özürülülerin gereksinmelerine özel önem verilmelidir (Atılğan, 2004: 123-126).

Yoksullukla mücadelede şüphesiz devlete önemli görevler düşmektedir. Azerbaycan yönetimi yoksulluğun azaltılmasına yönelik olarak çeşitli programlar uygulamaktadır. Ancak tüm dünyada yoksullara direkt parasal yardımlarda bulunmayı öngören "sosyal yardım devleti" anlayışı artık önemini kaybetmiştir. Yoksulluğun ortadan kaldırılması için yapısal ve kurumsal düzenlemeler yapılmakta ve yoksulluğun, ancak uzun vadede çözümlenebilecek bir sorun olduğu kabul edilmektedir. Bağımsızlık sonrası dönemde yaşanan sıkıntılara rağmen, Azerbaycan yönetimi tarafından yürütülen yoksulluğu önleme politikalarının birçok yönden başarılı olduğu kabul edilebilir. Ancak, halkın önemli bir kısmının sıkıntı içinde bulunduğu gerçeği göz önünde bulundurulduğunda yapılması gereken çalışmalar bulunmaktadır. Öneriler kısmında yer alan bu çalışmaların hayata geçirilmesiyle yoksulluk Azerbaycan için sorun alanı olmaktan çıkacak ve toplumsal barış daha sağlam temellere kavuşacaktır.

Kaynaklar

Akçalı, Pınar (2002), "Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlık Dönemi Temel Sorunlarına Genel Bir Bakış", (Ed) E. Gürsoy-Naskali ve E. Şahin. Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri. Amsterdam: Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi Yay.

Aktan, Coşkun Can (2007), "Yoksulluk Sorununun Nedenleri ve Yoksullukla Mücadele Stratejileri," <http://www.canaktan.org/ekonomi/yoksulluk/dorduncu-bol/yoksulluk-nedenleri.pdf>; 03. 03. 2007.

Aktan, Coşkun Can ve Vural, İstiklal Yaşar (2007), "Yoksulluk: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri," <http://www.canaktan.org/ekonomi/yoksulluk/birinci-bol/aktan-vural-yoksulluk.pdf>; 03. 03. 2007.

Akyıl, Nermin ve Özden, Gülten (2004), "Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu Yoksullukla Mücadele Stratejisi," IV. Aile Şurası: Aile ve Yoksulluk, 8-20 Mart 2004 Bildirileri.

Akyıldız, Fulya (2008), "SSCB Sonrası Dönemde Orta Asya ve Kafkasya Türk Cumhuriyetlerinde Devletin Yeniden Yapılandırılması: Neoliberal Politikalara Eleştirel Bir Yaklaşım," İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Malatya.

Alagöz, Mehmet, Yapar, Sinem ve Uçtu, Ramazan (2009), "Türk Cumhuriyetleri İle İlişkilerimize Ekonomik Açıdan Yaklaşım," www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler/.../59-74+.pdf, (Erişim Tarihi 15. 08. 2009).

Aliyeva, M. (2000), "Heyat Seviyesi ve Kasıblık Problemi," Azerbaycan iqtisadiyyatı, Sayı 12, Nisan 2000, Bakü.

Aras, Osman Nuri (2003), "Azerbaycan Ekonomisi ve Değişim Süreci," Azerbaycan Müstegillikten Sonra, Uluslar arası Konferans, Bakü, 3-4 Mart 2003.

Aras, Osman Nuri (2003-2004), "Azerbaycan Ekonomisi ve Dönüşüm Süreci," Akademik Araştırmalar Dergisi, Sayı 19, 2003-2004.

Aras, Osman Nuri (2005), Azerbaycan Ekonomisi ve Yatırım İmkanları, TÜSİAB Yayınları 2005-001, Bakü, 2005.

Atılğan, Meral (2004) "Yoksulluk, İnsan Hakları ve Yoksullukla Mücadelede "İyi Yönetişim" in Rolü," Türk İdare Dergisi, Yıl 2004, Mart, Sayı 442.

Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomik Gelişme Bakanlığı (2011), "Sosyal Sahaların İnkışafı hakkında," http://www.economy.gov.az/index.php?option=com_content&view=article&id=1104&Itemid=89 (Erişim tarihi, 03. 04. 2011).

Azerbaycan İqtisadçılar İttifaqı ve UNICEF (2011), "Azerbaycan Uşaqlarının Tehsili Ve Sağlamlığına Qoyulan Investisiyalar, İyul 2008-Ci İl, Bakı, <http://www.un-az.org/doc/Budget%20investments%20in%20health%20and%20education%20of%20Azerbaijani%20children%20AZE.pdf>(04. 04. 2011).

Azerbaycan Qender İnformasiya Merkezi (2011), "Azerbaycan Respublikası Ehalisinin Heyat Seviyyesinin Artırılmasının Qender Aspektleri" <http://education.gender-az.org/Files/4.9.3az.pdf> (04. 04. 2011).

Azerbaycan Respublikasının Nazirler Kabineti (2009),

“Azerbaycan Respublikasının Nazirler Kabinetinin 2008-ci ildə faaliyyəti haqqında Hesabat”, Bakı, 2009.

Bulut, Cihan, Aras, Osman, Nuri, Eynalov, Hezi və Süleymanov, Elçin (2010), “Bağımsızlıq Sonrası Azərbaycan Ekonomisi”, Bakü, 2010, (Baskıda).

Devlet İstatistik Enstitüsü, Dünya Bankası (2007), “Türkiyə: Yoksulluğu Değerlendirme Ortak Raporu,” <http://www.yoksulluklamucadele.org/ozet.htm>, 20. 02. 2007.

Dikkaya, Mehmet (2009), “Haydar Aliyev Döneminde Azərbaycan'ın Küresel Ekonomiye Entegrasyonu,” <http://www.usakgundem.com/yorum/220/haydar-aliyev-d%C3%B6neminde-azerbaycanin-k%C3%BCresel-ekonomiye-entegrasyonu.html> (02. 09. 2009).

Dikkaya, Mehmet ve Çaylak, Adem (2008), “Haydar Aliyev Döneminde Azərbaycan'ın Ekonomik ve Politik Dönüşümü: Fırsatlar ve Sorunlar,” OAKA, Cilt 3, Sayı: 5, 2008.

DPT (2000), “Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu, Yoksullukla Mücadele Alt Komisyonu Raporu,” Ankara, 2000, http://www.dapaturk.com/pub/yoksullukla_mucadele.pdf, 15. 02. 2007.

DPT (2007), “Kırsal Kalkınma Politikaları,” Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu http://plan9.dpt.gov.tr/oik16_2_kirsalpolitika/kirsalka.pdf, 03. 03. 2007

Dumanlı, Recep (2007), “Türkiye’de Yoksulluk Sorunu ve Boyutları,” <http://www.canaktan.org/ekonomi/yoksulluk/ucuncu-bol/dumanli.pdf>; 01. 03. 2007.

Dünya Bankası (2011), “Ölke barede melumat,” http://siteresources.worldbank.org/AZERBAIJANEXTN/Resources/301913_1240322367644/6043695-1286995766829/7474932-1287411211104/1_country_context_az.pdf(28. 03. 2011).

Ecevit, Mehmet ve Ecevit, Yıldız (2002), “Kırsal Yoksullukla Mücadele: Tarımda Mülksüzleşme ve Aile Emeginin Metalaşması,” Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları Konferansı, (Ed. Yasemin Özdek), TODAİE Yayını, Mayıs 2002, Ankara.

Eldaroğlu, Ekber (2001), “Azerbaycan Hökümeti Yoxsullug Problemini Hell Etmeye Çalışır,” Azerbaycan Milli Demokratiya Fondu-Azerbaycan Bülleteni No:32(152), Bakü, 9 Agustus 2001.

Emiraslanov, Azer (2001), “Dövlet Müsteqilliyi ve Milli İqtisadiyyatın Formalaşması Problemleri,” Meşveret Bülleteni, No:7 (43), Oktyabr 2001.

Erdoğan, Güzin (2004), “Yoksulluk Tanımları ve Yoksulluk Araştırmaları,” IV. Aile Şurası: Aile ve Yoksulluk, 8-20 Mart 2004 Bildirileri.

Es, Muharrem ve Güloğlu, Tuncay (2007), “Bilgi Toplumuna Geçişte Kentileşme ve Kentsel Yoksulluk: İstanbul Örneği,” http://www.planlama.org/index.php?option=com_content&task=view&id=545&Itemid=63; 20. 02. 2007.

Gül, Songül Sallan (2001), “Türkiye’de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadelenin Sosyolojik Boyutları: Göreliden Mutlak Yoksulluğa,” Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları Sempozyumu, s. 107-118.

Gülçubuk, Bülent vd. (2005), “Tarımda İstihdam, Sosyal Güvenlik Uygulamaları ve Kırsal Yoksulluk” VI. Türkiye Ziraat Mühendisliği Teknik Kongresi, 3-7 Ocak 2005 Ankara, <http://www.zmo.org.tr/etkinlikler/6tk05/059bulentgulcubuk.pdf>, 10. 01. 2007.

Güleliyev, Mayıs (2011), “Neft İqtisadiyyatının İcmalara Tesiri,” www.internationalalert.net/.../Neft%20kontrollari%20ve%20icmalar.Pdf(04. 04. 2011).

Gündüz, A. Yılmaz (2007), “Türkiye’de Yoksullukla Mücadele Üzerine Bir İnceleme,” Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi www.e-sosder.com ISSN:1304-0278 Kıs-2006 C.5 S.15(34-55); 15. 02. 2007.

Gürbüz, Mehmet ve Karabulut, Murat (2009), “SSCB'nin Dağılmasıyla Bağımsızlığını Kazanan Ülkelerde Sosyo-Ekonomik Benzerlik Analizi,” Bilig, Yaz 2009, Sayı 50.

Gürlük, Serkan (2001), “Dünyada ve Türkiye’de Kırsal Kalkınma Politikaları ve Sürdürülebilir Kalkınma,” Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt 19, Sayı 4, 2001.

Hale, William (2002), “Türk Dış Politikasındaki Ekonomik Sorunlar”, Derleyenler: Makovsky Alan ve Sayarı Sabri, Türkiye'nin Yeni Dünyası Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri, Alfa Yayınları, İstanbul-2002.

Hasanov, Ziyadhan (2007), "İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan-Türkiye İlişkileri," Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2007.

İbadoğlu, Qubad (2011a), "Alternatif İnflasiya:Beynelxalq Tecrübe ve Azerbaycan," ISBN 9952-8057-9-9. http://www.nbg.az/attachments/121_KITAB_inflyasiya.pdf(04. 04. 2011).

İbadoğlu, Qubad (2011b), "Qlobal Maliye Böhranının Azerbaycan İqtisadiyyatına Tesiri," http://www.erc-az.org/new/uploads/file/Meqale_Gubad.pdf(04. 04. 2011).

İskender, Murad ve Kitapçı, Hakan (2003), "Değişim, Dönüşüm ve Dünya Ekonomisine Entegrasyon Sürecinde Azerbaycan Ekonomisi," Nurlan, Bakı- 2003.

İskender, Murat (2004) "Azerbaycan'da Ekonomik Sistemin Dönüşümü," içinde Yeni Yüzyılda Azerbaycan'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı, (Ed. Hasan Selçık), Tasam Yayınları, İstanbul-2004.

İsmailov, Altay (2007), "Azgelişmiş Ülkelerin İktisadi Kalkınma Sorunu: Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Ekonomisi Örneği," Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 2007.

Mehtiyev, Azer (2009), "Neft Gelirlerinden Maliyeleştirilen Sosial Programların Semereliliyi," Far Center, Friedrich Ebert Stiftung, "Azerbaycan'ın Gelirleri ve Sosyal Siyasetde Yeni İmkanlar, Bakı- 2009.

Recepli, Hadi (2001), "Sosyal Terminlerin İzahli Lüğeti, Bakı 2001.

Süleymanov, Elçin (2003), "Müstaqilliq Sonrası Azerbaycan_Dünya Bankı Münasibetleri," Journal of Qafqaz University, Fall 2003, Number 12.

Şenses, Fikret (2001), "Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk" İletişim Yayınları, İstanbul:2001.

Trend Analitik İnformasiya Agentliyi (2011), "Azerbaycanın Ümumdünya Ticaret Teşkilatına Üzvlüyünün Yoxsulların Heyatına Tesiri," Bakı-2003, http://www.wto.az/pdf/wto/Kitab_UTT.pdf(04. 04. 2011).

Turan, Güngör (2006a), "Sovyet Sonrası Orta Asya: Sosyalist Devletten Sosyal Devlete Geçiş," Tasam Yayınları, İstanbul, 2006.

Turan, Güngör (2006b), "Piyasa Ekonomisine Geçiş Ülkelerinde Reformlar ve Devletin Yeniden Yapılanması," Kamu-İş, Cilt 8, Sayı 4/2006.

Turan, Güngör (2007), "Piyasa Ekonomisine Geçiş Ülkelerinde Yoksulluk ve Gelir Eşitsizliği," Kamu-İş, Cilt 9,Sayı 2-2007.

Türkiye Cumhuriyeti (2002)., "Sürdürülebilir Kalkınma Ulusal Raporu:2002," Aralık 2002, Ankara.

Ünal, Gülsen (2004), "Türkiye'de Yoksulluk Kavramı ve Yoksulluk Araştırmaları," IV Aile Şurası Bildirileri, 8-20 Mart 2004.

YAIİDP (2004), "YAIİDP üzere keçirilen Regional İctimai Görüşlerin Hesabatı – 2004," "Yoxsulluğun Azaldılması ve İqtisadi İnkişaf üzere Dövlət Proqramı (YAIİDP) Minilliyin İnkişaf Meqsedleri (MİM) Regional Görüşlər – 2004 İctimai Maariflendirme ve Yayım Proqramı" http://www.un-az.org/undp/SPREAD_Declaration/docs/THM_report_2004_az.pdf(04. 04. 2011).